

ODABRANI LOKALITETI STRADAVANJA U ISTOČNOJ EUROPI KAO OSNOVA ZA RAZVOJ MRAČNOG (DARK) TURIZMA

STRUČNI ČLANAK

NIKOLA VOJNOVIĆ, BRUNA KURKA

Mračni (dark) turizam uključuje sve one pojave u kompleksnom i heterogenom fenomenu turizma koje obuhvaćaju prezentaciju i od strane posjetitelja uporabu stvarnih i komodificiranih mjesta smrti, katastrofa i zvjerstava, odnosno kao posjeti mjestima gdje su se dogodile povijesne tragedije ili smrti koje i dalje utječu na naše živote. Na prostoru Istočne Europe nalazi se velik broj memorijalnih lokaliteta koje predstavljaju kvalitetnu osnovu za implementaciju i intenzivniji razvoj mračnog turizma u sklopu širokog spektra kulturnog turizma. U ovom će se radu prikazati odabrani lokaliteti stradavanja kao osnova razvoja mračnog (dark) turizma na primjeru država u turističkoj regiji Istočna Europa – u Rusiji, Ukrajini i Bjelorusiji.

Ključne riječi: mračni turizam, kulturni turizam, Istočna Europa

Uvod

Posebni oblici turizma uključuju turiste čiji je odabir mjesta za odmor nadahnut specifičnim motivacijama i čiju razinu zadovoljstva određuju ponajprije iskustva kojima streme, a nameće se u recentnom razdoblju kao protuteža masovnom turizmu. Posebni oblici turizma podrazumijevaju sofisticiraniji skup praksi koje diferenciraju potražnju turista (Robinson i Noveli, 2005; Weiler i Firth, 2021). Među brojnim oblicima ili nišama u spektru posebnih oblika turizma, kulturni je turizam od Svjetske turističke organizacije (UNWTO) te od stručne i znanstvene javnosti (McKercher i Chan, 2005;

UNWTO, 2018) prepoznat kao jedan od najutjecajnijih oblika turizma ili dominantnih proizvoda u stvaranju turističkog prihoda kako ga određuje nacionalna *Strategija razvoja turizma u Republici Hrvatskoj do 2020.* (Ministarstvo turizma, 2013).

Kulturni turizam definira se kao vrsta ili oblik turističkih aktivnosti u kojoj je posjetiteljeva esencijalna motivacija naučiti, otkriti, iskusiti i konzumirati materijalne i nematerijalne kulturne atrakcije ili proizvode u turističkoj destinaciji. Najčešće čini skup prepoznatljivih materijala, intelektualne, duhovne i emocionalne

značajke društva koje obuhvaćaju arhitekturu, kulturno povijesnu baštinu, gastronomsko nasljeđe, književnost, glazbu, kreativne industrije i živuće kulture s njihovim stilovima života, sustavima vrijednosti, vjerovanjima i tradicijama (Richards, 2018). Povezano s navedenim, najistaknutiji podoblici kulturnog turizma su urbani, manifestacijski, enogastronomski, kreativni, vjerski te turizam baštine.¹ Nasuprot tome, u skup prividno manje zapaženih podoblika kulturnog turizma spada, između ostalih, mračni (dark) turizam. No, unatoč tome ovaj podoblak s obzirom na zastupljenost u znanstvenoj i stručnoj literaturi, intrigantnim i neuobičajenim motivima turističkih kretanja i specifičnostima destinacija, predstavlja dostatan izazov za istraživanje. Upravo zato, cilj ovog istraživanja je prikazati odabrane lokalitete stradavanja kao osnovu razvoja mračnog (dark) turizma na primjeru država u turističkoj regiji Istočna Europa.

MRAČNI (DARK) TURIZAM

Mračni (dark) turizam uključuje sve one pojave u kompleksnom i heterogenom fenomenu turizma koje obuhvaćaju prezentaciju i od strane posjetitelja uporabu stvarnih i komodificiranih mjesta smrti, katastrofa i zvjerstava, odnosno kao posjeti mjestima gdje su se dogodile povijesne tragedije ili smrti koje i dalje utječu na naše živote (Foley i Lennon, 1996; Tarlow 2005). Prema tome, za potrebe ovog istraživanja mračni turizam se može shvatiti kao posjet i boravak u mjestima pojedinačnih i masovnih žrtava uzrokovanih ratom i drugim oružanim sukobima, stradavanja u prirodnim katastrofama, industrijskim i prometnim nesrećama.²

¹ Navedeni su podoblici kulturnog turizma u diferenciranim prostornim i vremenskim okolnostima i izvedbenim pojavnostima nastavili djelomice ili u potpunosti samostalan razvoj.

² U literaturi su brojni autori koristili termine poput turizam

Pri tome treba vrlo jasno i nedvosmisleno diferencirati pojmove mračnog i memorijalnog turizma koji se često u znanstvenoj i stručnoj publicistici te obrazovanju učenika i studenata poistovjećuju i izjednačavaju. Mračni turizam u usporedbi s memorijalnim turizmom ima širu mrežu turističkih mjesta i atrakcija, uključujući lokacije i atrakcije povezane sa zabavom i provedom (Stone, 2006; Dale i Robinson, 2011). Spektar mračnog turizma uključuje atrakcije ili tvornice mračne zabave te kao takav nije prikladan za tragične povijesne događaje, katastrofe i zvjerstava koja su počinjena u Europi u 20. stoljeću.³ Nadalje, kulturna baština mračnog i memorijalnog turizma zahtjeva kvalitetno upravljanje i interpretaciju te se zbog tih razloga takvi potencijalni lokaliteti ne mogu imenovati ili označiti kao turističke atrakcije, već kao memorijalni ili komemorativni lokaliteti (Seaton, 2002; Sharpley i Stone, 2009; Virgili i dr., 2018; Dujmović, 2019; Vojnović, 2020).

TURIZAM ISTOČNE EUROPE

Prostor Istočne Europe svrstava se prema regionalizaciji Svjetske turističke organizacije (UNWTO, 2020a) u regiju Srednja i Istočna Europa koja obuhvaća područje od Češke i Poljske na zapadu do krajnjeg istoka Rusije te država Srednje Azije i Kavkaza (Klarić, 2005; Boniface i dr., 2012). Uvažavajući nedostatke regionalizacije UNWTO-a, kao prostorni okvir ovog istraživanja preuzeta je turističko-geografska regi-

onijska, tanaturizam, morbidni turizam, turizam ropstva, memorijalni turizam, turizam zvjerstava, turizam žalosti, turizam ratišta, turizam groblja, turizam katastrofa turizam duhova, turizam holokausta, turizam užasa, zatvorski turizam i slično (Kesar i Tomas, 2014).

³ Sadržaji zabave i razonode poput tematskih parkova strave i užasa koji se mogu realizirati kroz ponudu mračnog turizma (tvornice mračne zabave) ne mogu se implementirati u memorijalnom turizmu. Tragični događaji i lokaliteti masovnog i individualnog stradavanja ljudi u 20. stoljeću koji su dio kolektivne memorije stanovništva ne mogu biti tematski predložak za zabavni park.

onalizacija iz domaćeg sveučilišnog udžbenika *Geografija turizma – Regionalni pregled* (Curić i dr., 2013). Iznimku predstavljaju pribaltičke države Litva, Latvija i Estonija koje su osamostaljenjem i ulaskom u Europsku uniju 2004. godine napustile nekadašnju sovjetsku, a danas rusku sferu političkih i gospodarskih utjecaja te su u turizmu povezane ponajprije s državama Srednje, Zapadne i Sjeverne Europe. Iz svega proistječe da u ovom istraživanju mračnog turizma prostorni okvir čine Ukrajina, Rusija i Bjelorusija, a Moldova i kavkaske države su, s obzirom na manji značaj u turizmu Istočne Europe, izuzeti.

Premda regija Istočna Europa raspolaže izrazito diversificiranom prirodnom i antropogenom atrakcijskom osnovom, svoj turistički razvoj najvećim dijelom temelji na valorizaciji društvenih atraktivnosti što uključuje u prvom redu kulturno-povijesnu baštinu profanog i sakralnog graditeljstva smještenu u većim gradovima. Osim toga, jezična, etnička i vjerska raznolikost regije značajno doprinosi širokoj ponudi folklornih turističkih atraktivnosti poput tradicijske glazbe, likovnih izričaja, gastronomije, stila odijevanja, izgleda ruralnih naselja, poljoprivrednih krajolika i slično. Posebnu važnost za kulturni turizam Istočne Europe imaju brojni muzeji i ponuda raznovrsnih manifestacija (Lew

i dr., 2008; Curić i dr., 2013). Atrakcijska osnova kulturnog turizma, uz navedeno, obuhvaća brojne lokacije mračnog turizma kao posljedica, prije svega, velikih i prijelomnih ratnih operacija te masovnog stradavanja stanovništva u Drugom svjetskom ratu, prekretničkih političkih zbivanja, naročito u prvoj polovici 20. stoljeća, ali i velikih industrijskih nesreća, poput one u ukrajinskom Černobilu. Prirodna osnova u funkciji razvoja turizma Istočne Europe ima znatno manji značaj, a najvećim je dijelom valorizirana na crnomorskom primorju Ukrajine i Rusije, velikim rijekama i planinskim lancima, dok su klimatska obilježja, osobito zimi, ograničavajući faktor (Boniface i dr., 2012; Curić i dr., 2013).

Turistička regija UNWTO-a Srednja i Istočna Europa ostvarila je 2019. godine petinu dolazaka međunarodnih turista u Europi, ali je pri tome ostvarila samo 12 % prihoda od međunarodnog turizma matičnog kontinenta. U istoj godini, Rusija, Bjelorusija, Moldova i Ukrajina imale su ukupno 40,2 milijuna dolazaka međunarodnih turista s udjelom od 5,4 % u europskom turizmu, dok je udio u prihodu bio neznatnih 2,4 % (UNWTO, 2020a). Prema podacima UNWTO-a za 2018. godinu (tab. 1) izrazitu dominaciju prema broju postelja u hotelima i sličnim objektima te ukupnim dolascima i noćenjima turista među

Tab. 1. Turistički pokazatelji u državama Istočne Europe u 2018. godini

Država	Broj postelja	Strani turisti			Domaći turisti	
		Dolasci (u tis.)	Noćenja (u tis.)	Prihod (mil. \$)	Dolasci (u tis.)	Noćenja (u tis.)
Rusija	1 299 000	11 484	-	11 486	62 210	253 655*
Ukrajina	135 327	918	1 918	1 445	6 088	15 751
Bjelorusija	38 444	2 142	9 607	883	2 629	12 477
Moldova	6 882	160	340	380	204	1 327

* Podatak se odnosi na 2017. godinu.

Izvor: UNWTO (2020b)

državama Istočne Europe ima Rusija. Također je vrlo važna odlika turističkog prometa ovih država znakovita prevlast dolazaka i noćenja domaćih turista u odnosu na strane.

Međunarodna popularizacija te prepoznatljivost i daljnja afirmacija lokacija mračnog turizma, uz, na globalnoj razini prepoznatoj i valoriziranoj kulturno-povijesnoj baštini najvećih gradova Istočne Europe, svakako bi u budućem turističkom razvoju doprinijeli povećanju međunarodnih dolazaka turista i prihoda ove regije.

MRAČNI TURIZAM ISTOČNE EUROPE – PREGLED PO ODBRANIM DRŽAVAMA

Pregled istočnoeuropskog mračnog turizma obuhvaća geografski raspored i turistički potencijal najvažnijih lokacija stradavanja u Rusiji, Ukrajini i Bjelorusiji. Povijest 20. stoljeća u ovim državama obilježena je intenzivnim i brojnim društvenim, gospodarskim i političkim prekretnicama koje su najčešće bile popraćene masovnim stradavanjima ljudi i materijalnim razaranjima. Upravo zato, u pregledu naglasak je na lokacijama iz razdoblja političkih i socioekonomskih previranja između dva svjetska rata te Drugog svjetskog rata.

RUSIJA

Blokadu **Lenjingrada** (danas Sankt Peterburg) provodile su njemačke postrojbe tijekom Velikog domovinskog rata, od 1941. do 1944. godine. Njemačke su snage blokirale prometnice koje su povezivale Lenjingrad s ostalim gradovima čime je započela 900-dnevna blokada grada tijekom koje je velik dio stanovništva preminuo od gladi, zime ili bolesti. Komunikacija se odvijala isključivo putem

jezera Ladoga i zrakom. Namirnice su kamionima dopremene preko zaleđenog jezera i cestama koje se nazivaju *Putevi života* (Erickson i Erickson, 2001). Među najvažnijim lokacijama izdvaja se *Državni muzej obrane i opsade Lenjingrada* koji sadrži 37 dvorana sa 37.865 izložaka (sl. 1). Osim toga, muzej čuva 53 tisuće eksponata, grafičkih djela, slika i skulptura, pisanih dokumenata, predmeta iz vojničkog života, fotografija, ordena, predmeta tehnike i oružja te knjiga objavljenih tijekom opsade (Državni muzej obrane i opsade Lenjingrada, 2021). Memorijalno groblje *Piskarevskoye* najveće je groblje žrtava Drugoga svjetskog rata. U 186 masovnih grobnica nalazi se 420 tisuća pokopanih stanovnika grada i 70 tisuća branitelja Lenjingrada. Memorijalno groblje nacionalni je spomenik povijesti Velikog domovinskog rata i ujedno *Muzej Lenjingradske prošlosti*, a u prosječno ga godišnje obiđe 500 000 ljudi. Ulaz groblja ukrašen je granitom koji predstavlja *Vječni plamen* dok se iznad cijelog spomen-obilježja nalazi spomenik *Domovine* te spomen-stela (Muzeji Rusije, 2021a). *Spomenik herojskim braniteljima Lenjingrada* podignut je 1975. godine na 30. godišnjicu pobjede u Velikom domovinskom ratu i dio je *Državnog povijesnog muzeja Sankt Peterburga*. Uz spomenički kompleks osnovan je muzej i izložbeni prostor. Izložba je posvećena obrani i opsadi Lenjingrada koja se nalazi u podzemnoj *Spomen dvorani*. Jedno od glavnih izložaka muzeja je kriška kruha teška 125 grama – dnevni obrok u Lenjingradu tijekom 1941. godine. Na zidu Memorijalne zgrade nalazi se *Kronika o herojskim danima opsade Lenjingrada* dok su na granitnim postamentima izložene brončane stranice koje sadrže događanja tijekom opsade (Muzeji Rusije, 2021b). U spomen na 40. obljetnicu pobjede u Drugome svjetskom ratu na trgu Vosstaniya podignut je granitni *Obelisk* (St. Petersburg Official City Guide, 2021).

Sl. 1. Muzej opsade Lenjingrada
Foto: Nikola Vojnović

Bitka za Staljingrad odvijala se u široj regiji današnjeg Volgograda i predstavlja jednu od prekretnica u Drugom svjetskom ratu (Parker i dr., 2018). Grad nosi titulu *Grada heroja*, a nekoliko spomen-obilježja je podignuto u čast braniteljima. Najmonumentalniji dio se nalazi na brdu *Mamajev Kurgan* na kojemu je podignut memorijalni kompleks *Herojima Bitke za Staljingrad*. Memorijalni kompleks čini nekoliko skulptura: *Trg heroja* sa šest skulpturnih grupa koje simboliziraju podvige branitelja, *Dvorana ratne slave s Vječnom vatrom*, *Trg žalost* sa skulpturom majke koja oplakuje heroja, skulptura *Djevojka ratnica*, *Ratno memorijalno groblje*. Najupečatljivija je središnja skulptura *Majka Domovina* zove

(sl. 2), najviši ženski kip na svijetu visok 85 metara i težak 8000 tona (Battle of Stalingrad, 2021a). Memorijalni kompleks *Aleja heroja* povezuje središnji gradski nasip i *Trg poginulih boraca*. Na Aleji se nalazi veliki broj skulptura podignutih u čast vojnicima: ostaci ruševina, skulptura vojnika koji drži ranjenika, skulptura djevojčice, mornar s granatama i ranjeni vojnik pješništva, vojnik koji drži zapovjednika, spomenik *Barjak*, zid s posvetnim natpisima i slično (Battle of Stalingrad, 2021b). *Muzej Panorama* tijekom godina je mijenjao ime, a danas je jedna institucija s memorijalnim kompleksom *Herojima bitke za Staljingrad* na *Mamajevom Kurganu* i nosi naziv *Državni povijesni i memorijalni muzej Staljingrad-*

Sl. 2. Domovina zove
Foto: Nikola Vojnović

ska bitka. Muzej sadrži osam izložbenih dvorana te četiri diorame. U sklopu ovog muzeja nalazi se spomenik federalnog značaja – ruševine mlina *Grudinin*, koji zajedno sa *Rodimtseovim zidom*, *Pavlovljevom kućom* i spomenikom mornarima Volške vojne flote čini jedinstveni kulturno povijesni kompleks. Muzejski kompleks čini i umjetnička panorama *Poraz nacističkih trupa kod Staljingrada*. Muzej *Pamyat* (Sjećanje), otvoren je 2012. godine u podrumu Centralne robne kuće Volgograd. U Muzeju se nalazi izložba *Staljingrad očima umjetnika*, *Robna kuća Staljingrad za vrijeme rata*, *Božić u kotlu* – proslava Božića 1942. godine u Staljingradu, *Soba sa sjedištem* u kojoj je potpisan akt o predaji južnoj

dijela njemačkih trupa opkoljenih u Staljingradu te *Paulusova soba*. Sva spomen-obilježja, muzeje i zbirke posvećene Bitki za Staljingrad godišnje posjeti više od 2,2 milijuna posjetitelja (Battle of Stalingrad, 2021c).

Kurska bitka jedna je od najvećih bitaka tijekom Drugog svjetskog rata, a njena ključna etapa zbila se na poljima kod grada **Prokhorovke** u srpnju 1943. koju je obilježio masovni sraz oklopno-mehaniziranih postrojbi (Overy, 2015). Muzej *Bitka za oružje velike pobjede* posvećen je podvigu branitelja tijekom Velikog domovinskog rata i sadrži oko dvije tisuće eksponata. Jedna od atraktivnosti muzeja je eksponat nuklearne bombe u prirodnoj veličini,

Sl. 3. Muzej u Prokhorovki
Foto: Nikola Vojnović

reljef koji sadrži 14 zanimanja koja su doprinijela pobjedi (učitelji, liječnici, radnici), dvorane posvećene rudnicima, metalurgiji i njihovom načinu života. Spomenik pobjede – *Zvonik*, visok je 59 metara i sastoji se od četiri kamena pilona koja predstavljaju četiri ratne godine. Piloni su okrunjeni zlatnom kuglom – simbolom sunca (povijesni simbol ruske države). Iznad kugle uzdiže se skulptura *Zagovora Presvete Bogorodice*, zagovornice i braniteljice Rusije. Unutar *Zvonika* obješeno je zvono koje zvoni tri puta na dan i simbolizira važnu ulogu triju vojnih polja u povijesti Rusije (treća zvonjava uspomena je na bitku kod Prokhorovke). Ne daleko *Zvonika* nalazi se izložbeno područje s

tenkovima i topničkim naoružanjem iz tog razdoblja. U središtu muzejskog trga smještena je skulptura *Tenkovska bitka kod Prohorovke* (sl. 3). Iza muzeja nalaze se fragmenti sovjetskih i njemačkih obrambenih utvrda koje se sastoje od rovova, mjesta za oružje i skloništa za tenkove. U muzeju su prikazana pisma vojnika, vojna oprema, razni predmeti zapovjednika i vojnika, ratne karte, svakodnevni život lokalnog stanovništva te njihove nošnje. Kompleks muzeja i zbirke u gradu Prohorovki njegovoj okolini godišnje posjet više od 350 000 registriranih posjetitelja (Državni vojno-povijesni muzej-rezervat "Prokhorovskoe Pole", 2021a; 2021b).

Gulag SLON – Solovecki logor posebne namjene smješten je na Soloveckim otocima, u Bijelome moru. Na najvećem istoimenom otoku nalazio se utvrđeni samostanski kompleks koji je bio važno religijsko i kulturno središte (biblioteka, rukopisi), a do kraja 16. stoljeća i mjesto zatočenja političkih neistomišljenika te važna pogranična tvrđava. *Gulag SLON* prvi je i najpoznatiji sovjetski logor posebne namjene koji je zbog specifične gradnje, mjesta na kojemu se nalazi i povijesnoj važnosti uvršten na Listu Svjetske baštine od 1992. godine (UNESCO, 2021). Tijekom 2019. godine kulturno-povijesni kompleks Soloveckih otoka posjetilo je 62 000 posjetitelja. Godine 1923. gotovo su svi dijelovi nekadašnjeg samostana prenamijenjeni u logor. Tijekom svog postojanja logor je nekoliko puta reorganiziran te je tako 1937. godine preustrojen u zatvor *Solovecki NKVD-a GUGB* i zatvoren dvije godine kasnije. Tijekom 16 godina postojanja logora i zatvora tamo je boravilo na desetke tisuća zatvorenika, uključujući znanstvenike i umjetnike. Svećenici su i u najtežim uvjetima, pokušavali ispuniti pastoralnu dužnost pružajući duhovnu i materijalnu pomoć (Solovki Monastyr, 2021).

UKRAJINA

Gladomor 1932/1933. godine jedno je od najstrašnijih razdoblja u povijesti Ukrajine. Glad katastrofalnih razmjera započela je 1932. godine, a vrhunac je dosegla 1933. godine kada je u Ukrajini umrlo milijun ljudi. Povjesničari često raspravljaju o ukupnom broju umrlih: 5, 7 ili 9 milijuna žrtava. Neposrednim uzrokom masovne gladi smatra se pretjerana potražnja za žitaricama, a njenim preduvjetima prisilna kolektivizacija, deportacija i pokušaji sovjetske vlasti da suzbije ukrajinski nacionalizam. Ukrajinska vlada je 2006. godine

proglasila Gladomor 1932/1933. genocidom (Paščenko, 2008). *Muzej Holodomora* u Kijevu uči stanovništvo da se suprotstavi mržnji i kršenju ljudskih prava, njeguje zaštitu ljudskog dostojanstva i demokratskih vrijednosti. Ispred muzeja je spomenički kompleks koji se sastoji od nekoliko dijelova; dvije skulpture anđela, trg *Mlin sudbine* oko kojega se nalaze skulpture mlinskih kamena. U središtu trga nalazi se skulptura djevojčice *Gorko sjećanje iz djetinjstva*, *Svijeća za uspomenu* okružena skulpturama (željezni križevi, kameni blokovi, ploče s urezanim godinama zločina). Spomendvorana središnji je dio spomen-obilježja koje trenutno služi kao muzej dok se na *Aleji crnih ploča* nalaze granitne ploče s popisom naselja nad kojim je izvršen genocid. Muzej je 2019. godine posjetilo 180 000 posjetitelja (Muzej Holodomor, 2021). Osim središnjeg kompleksa u Kijevu, diljem Ukrajine nalaze se brojna spomen-obilježja Gladomoru.

Između 1941. i 1943. godine, nacisti su u klanu **Babyn Jar** strijeljali između 70 000 i 100 000 ljudi, uključujući gotovo cijelo židovsko stanovništvo Kijeva. Osim Židova, nacisti su u Babjem Jaru ubijali sve one koje su smatrali neprijateljima; Rome, sovjetske ratne zarobljenike, ukrajinske nacionaliste, mentalne bolesnike i zatvorenike (Brandon i Lower, 2008). U cilju stjecanja i širenja znanja o tragediji osnovana je zaklada koja podržava stvaranje Memorijalnog centra holokausta Babyn Jar. Memorijalni centar podrazumijeva izgradnju muzeja, istraživačke institute, knjižnicu, arhivu i internetsku multimedijску platformu. Otvorenje muzeja u kojem će biti izloženi materijali tragovi o genocidu, povijesti mjesta, trenutnom stanju Babjeg Jara i odnosu društva naspram zločina protiv čovječnosti planirano je za 2025. godinu (Memorijalni centar za holokaust Babyn Jar, 2021).

Nuklearna katastrofa u Černobilu i obližnjem **Pripjatu** zbila se 26. travnja 1986. godine kada je eksplodirao reaktor broj 4 nuklearne elektrane prouzročivši požar pri čemu je za svega nekoliko minuta u atmosferu ispuštena ogromna količina smrtonosnih radioaktivnih čestica. Černobilska nesreća bila je kombinacija neodgovarajućeg projekta i serije grešaka operatera, nepoštivanja uputa te zanemarivanja fizikalnih karakteristika elektrane, a time je dugotrajno onemogućen život u široj okolini Pripjata (Hawkes i dr., 1987). Stanovništvo, njih oko 34 500, evakuirano je autobusima, kamionima ili automobilima. Danas svi ovlašteni posjetitelji ili znanstvenici za zaštitu okoliša koji ulaze u bodljikavom žicom okruženi Pripjat moraju proći kontrolne točke. Jedna zgrada se još uvijek povremeno i prigodno koristi kao restoran za radnike i posjetitelje. U Pripjatu se mogu vidjeti ostaci nekadašnjeg života kao i stari Pripjatski zabavni park čiji je kotač postao svojevrsni simbol *Grada duhova* (Mould, 2000). U glavnome gradu Kijevu nalazi se Nacionalni muzej Černobil otvoren 1992. godine u kojem se isprepliće znanstvena, kulturna i obrazovna djelatnost te dokumentira, čuva i prenosi povijest ove nuklearne katastrofe. Muzej na svojoj službenoj stranici nudi mogućnost virtualne ture i informacije o turama u samome Černobilu. Kako ne bi došlo do narušavanja zdravlja posjetitelja tijekom obilaska nije dozvoljeno sjedenje na tlu, diranje predmeta te se pri izlasku svaki posjetitelj pregledava od radioaktivnih čestica (National Museum Chornobyl, 2021).

BJELORUSIJA

Mali Trostenets je selo u Bjelorusiji, nedaleko Minska gdje su nacisti osnovali koncentracijski logor. U logoru su se u početku nalazili sovjetski ratni zarobljenici, no *Vernichtun-*

glager – logor za istrebljenje, postao je 1942. godine kada je stigao prvi prijevoz Židova iz drugih dijelova Europe. Primarna svrha logora bila je istrebljenje židovskog stanovništva Minska i okolice, a ubijani su u plinskim komorama. Mnogi od njih ubijeni su i prije dolaska u logor u obližnjim šumama te pokopani u jame. Logorski zatočenici imali su zadaću razvrstavati imovinu žrtava i održavati logor. Procijenjeno je da je u Malom Trostencu pokopano 65 000 tijela, uključujući Židove ubijene u završnoj akciji u Minsku (Holocaust Education and Archive Research Team, 2021). Broj žrtava nije u potpunosti utvrđen, jer su nacisti uništili sve zapise o logoru. Na samom mjestu logora nema materijalnih tragova, osim topola koje su zatvorenici zasadili kao dio granice logora. U znak sjećanja na žrtve izgrađeno je spomen-obilježje koje godišnje privuče tisuće posjetitelja (Jewish Virtual Library, 2021).

Tvrđava Brest ima velik povijesni značaj za Bjelorusiju. Tvrđavu je 1915. godine zauzela njemačka vojska, a nakon Prvog svjetskog rata pripadala je Poljskoj. Zadobila je titulu herojske tvrđave zbog hrabrosti sovjetskih vojnika u borbi protiv njemačke vojske 1941. godine. Tvrđava nije obnovljena na kraju rata, već je postala spomen na herojske događaje koji su se u njoj odigrali. U blizini središta tvrđave nalazi se veliki spomenik Žeđ s prikazom ranjenog vojnika koji pokušava dobiti vodu iz rijeke. Glavni dio spomen-obilježja predstavlja *Trg ceremonija* koji vodi do *Muzeja obrane tvrđave Brest* i ruševina *Bijelog dvorca*. *Bayonet* je obelisk visok 100 metara povezan sa spomenikom *Hrabrost* gdje gori vječni plamen, a do tvrđave se nalazi i *Kholmisky Gate* sa zidovima prepunim metaka. Tvrđavski memorijalni kompleks u prosjeku godišnje posjeti više od 130 000 posjetitelja (Official Website of the Republic of Belarus, 2021a).

Bjeloruski **Državni muzej povijesti Velikog Domovinskog rata** prvi je svjetski muzej koji je ispričao priču o najkrvavijem ratu 20. stoljeća i jedini u Bjelorusiji izgrađen u godinama nacističke okupacije. Danas je to jedan od najvažnijih i najvećih ratnih muzeja u svijetu. Muzej predstavlja jednu od rijetko netaknutih građevina u razrušenom i opljačkanom Minsku i čuvar je uspomene na hrabrost i tragediju stanovnika Bjelorusije. Za javnost je otvoren 1944. godine, kada je Minsk oslobođen. Iste godine muzejski radnici počeli su s istraživanjem logora Trostenets, a godine 1949. sudjelovali su u

prvim iskopavanjima u herojskoj tvrđavi Brest. Tijekom desetljeća istraživanja Velikog Domovinskog rata, muzejska zbirka neprekidno je rasla. Danas nudi 30 zbirki s više od 150 000 izložaka koje godišnje posjeti 570 000 posjetitelja. Planira se uvođenje moderne tehnologije sa svrhom edukacije posjetitelja. Neposredno u blizini nalazi se 45-metarska stela *Minsk-grad heroj* te skulptura *Majka domovina*. *Trg heroja* ukrašen je fontanom od 170 mlaznica koje simboliziraju broj bjeloruskih naselja koje je sovjetska vojska oslobodila (Official Website of the Republic of Belarus, 2021b).

ZAKLJUČAK

Na prostoru turističke regije Istočna Europa nalazi se velik broj memorijalnih lokaliteta što predstavlja kvalitetnu osnovu za implementaciju i intenzivniji razvoj mračnog turizma u sklopu širokog spektra kulturnog turizma. Brojnost lokaliteta mračnog turizma u ovoj europskoj turističkoj regiji posljedica je burnih i tragičnih povijesnih zbivanja tijekom 20. stoljeća. Prva skupina lokaliteta mračnog turizma povezana je s grandioznim bitkama i masovnim žrtvovanjem vojnika i civilnog stanovništva tijekom Drugog svjetskog rata. Među brojnim lokalitetima najmarkantniji su oni povezani s opsadom Lenjingrada, holokaustom u Babjem Jaru i logoru Mali Trostenets, stradavanjem branitelja utvrde Brest te Staljingradskom i Kurskom bitkom.

Druga skupina lokaliteta povezana je s progonom i stradavanjima stanovništva kao posljedica bezobzirne brutalnosti i nekompetentnosti sovjetskog režima. U kolektivnoj svijesti i sjećanju stanovništva istaknuta mjesta zauzimaju lokacije političkih zatvora *Gulaga* kao lokacije masovnih stradavanja te pojedinačnih i obiteljskih tragedija. S istom razinom simbolike stradavanja i tragičnosti u kolektivnoj memoriji građana, na području Ukrajine se izdvajaju spomenici posvećeni genocidu uzrokovanom izgladnjivanjem stanovništva između dva svjetska rata te spomenobilježja nuklearnoj katastrofi u černobilskoj elektrani u zadnjem desetljeću postojanja SSSR-a. Ove velike nacionalne i ljudske tragedije pokazale su ideološku zadrtnost i krajnju nesposobnost sovjetskih vlasti.

Brojni memorijalni lokaliteti u regiji Istočna Europa, uz postojeću mrežu atrakcijske osnove i smještajne infrastrukture, otvaraju mogućnosti dodatnog pozicioniranja mračnog turizma kao inovacije u kulturno turističkoj ponudi. S obzirom na pozitivna iskustva i praksu u drugim turističkim regijama i državama, postojeća i novostvorena ponuda memorijalnih lokaliteta neosporno može utjecati na sveukupnu reafirmaciju istočnoeuropskog turizma.

LITERATURA

- BONIFACE, B., COOPER C., COOPER, R., 2012: *Worldwide destinations-The geography of travel and tourism*, Routledge, London-New York.
- BRANDON, R., LOWER, W. (ur.), 2008: *The Shoah in Ukraine*, Indiana University Press, Bloomington.
- CURIĆ, Z., GLAMUZINA N., OPAČIĆ, V.T., 2013: *Geografija turizma –Regionalni pregled*, Naklada Ljevak, Zagreb.
- DALE, C., ROBINSON, N., 2011: Dark Tourism, u: *Research Themes for Tourism* (ur. Robinson, P., Heitmann, S., Dieke, P.), CABl, Wallingford, 205-217.
- DUJMOVIĆ, M., 2019: Komercijalizacija kulturne baštine u turizmu, *Socijalna ekologija* 28 (2), 145-161.
- ERICKSON, J., ERICKSON, L.J., 2001: *The Eastern front in photographs*, Carlton books, London.
- FOLEY, M., LENNON, J., 1996: JFK and dark tourism: A fascination with assassination, *International Journal of Heritage Studies* 2 (4), 198-211.
- HAWKES, N., LEAN, G., LEIGH, D., MCKIE, R., PRINGLE, P., WILSON, A., 1987: *Najgora nesreća na svijetu, Černobil: kraj nuklearnog sna*, Globus, Zagreb.
- KESAR, O., TOMAS, P., 2014: Obilježja i dosezi memorijalnog turizma u Hrvatskoj, *Liburna* 3 (1), 49-88.
- KLARIĆ, Z., 2005: Geografski aspekti turističke regionalizacije svijeta prema konceptu Svjetske turističke organizacije, *Hrvatski geografski glasnik* 67 (2), 39-65.
- LEW, A., HALL, C.M., TIMOTHY, D., 2008: *World Geography of Travel and Tourism: A Regional Approach*, Elsevier, Amsterdam.
- MCKERCHER, B., CHAN, A. 2005: How Special Is Special Interest Tourism? *Journal of Travel Research* 44 (1), 21–31.
- MOULD, R. F., 2000: *Chernobyl Record, The Definitive History of the Chernobyl Catastrophe*, Institute of Physics Publishing, Bristol i Philadelphia.
- OVERY, R. (UR.), 2015: *The Oxford Illustrated History Of World War II*, Oxford University Press, Oxford.
- PARKER, P., GRANT, R.G., HUMPHREYS, A., 2018: *Battles That Changed History*, Smithsonian, New York.
- PAŠČENKO, J., 2008: *Genocidni zločin totalitarnog režima u Ukrajini 1932-1933. Gladomor*, Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja HORUS, Zagreb.
- ROBINSON, N., NOVELLI, M., 2005: Niche tourism: an introduction, u: *Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases* (ur. Novelli, M.), Elsevier, Amsterdam, 1-12.
- RICHARDS, G., 2018: Cultural tourism: A review of recent research and trends, *Journal of Hospitality and Tourism Management* 36 (1), 12-21.
- SEATON, A. V., 2002: Thanatourism's final frontiers? Visits to cemeteries, churchyards and funerary sites as sacred and secular pilgrimage, *Tourism Recreation Research* 27 (2), 73-82.
- SHARPLEY, R., STONE, P. R. (ur), 2009: *The Darker Side of Travel: The Theory and Practice of Dark tourism*, Channel View Publication, Bristol.
- STONE, P., 2006: A dark tourism spectrum: towards a typology of death and macabre related tourist sites, attractions and exhibitions, *Tourism: An International Interdisciplinary Journal* 54 (2), 445–460.
- TARLOW, P., 2005: Dark tourism The appealing 'dark' side of tourism and more, u: *Niche Tourism: Contemporary issues, trends and cases* (ur. Novelli, M.), Elsevier, Amsterdam, 47-58.
- VIRGILI, S., DELACOUR, H., BORNAREL, F., LIARTE, S., 2018: 'From the Flames to the Light': 100 years of the commodification of the dark tourist site around the Verdun battlefield, *Annals of Tourism Research* 68, 61-72.
- VOJNOVIĆ, N. 2020: The potential of memorial tourism development in Istria (Croatia), *Hrvatski geografski glasnik* 82 (2), 107-129.
- WEILER, B., FIRTH, T., 2021: Special Interest Travel: Reflections, Rejections and Reassertions, u: *Consumer Tribes in Tourism Contemporary Perspectives on Special-Interest Tourism* (ur. Pforr, C., Dowling, R., Volgger, M.), Springer, Singapur, 3-10.

IZVORI

- BATTLE OF STALINGRAD, 2021a: *About the Museum-Reserve*, <https://stalingrad-battle.ru/about/about-museum-inner/2302/> (23.2.2021.)
- BATTLE OF STALINGRAD, 2021b: *Zaštitni znak*, <https://stalingrad-battle.ru/about/товарный-знак/> (23.2.2021.)
- BATTLE OF STALINGRAD, 2021c: *Muzej "Sjećanje"*, <https://stalingrad-battle.ru/about/about-museum-inner/2304/> (23.2.2021.)
- DRŽAVNI MUZEJ OBRANE I OPSADE LENJINGRADA, 2021: *Povijest muzeja*, <http://blokadamus.ru/> (22.2.2021.)
- DRŽAVNI VOJNO-POVIJESNI MUZEJ-REZERVAT "PROKHOROVSKOE POLE", 2021a, *Bitka za oružje Velike pobjede*, <https://xn----ctbjbwiqaaccdifcs7d.xn--p1ai/en/bitva-za-oruzhie-velikoj-pobedy.html> (25.2.2021.)

- DRŽAVNI VOJNO-POVIJESNI MUZEJ-REZERVAT "PROKHOROVSKOE POLE", 2021b: *Muzej "Treće vojno polje Rusije"*, <https://xn----ctbjbwiqaaccdifcs7d.xn--p1ai/en/muzej-trete-ratnoe-pole-rossii.html> (27.2.2021.)
- HOLOCAUST EDUCATION AND ARCHIVE RESEARCH TEAM, 2021: *Maly Trostinets, The Death Camp near Minsk*, <http://www.holocaustresearchproject.org/nazioccupation/malytrost.html> (3.3.2021.)
- JEWISH VIRTUAL LIBRARY, 2021: *Maly Trostenets*, <https://www.jewishvirtuallibrary.org/maly-trostenets-concentration-camp> (3.3.2021.)
- MEMORIJALNI CENTAR ZA HOLOKAUST BABYN JAR, 2021: *Babyn Jar* <https://babynjar.org/en/about>, (27.2.2021.)
- MINISTARSTVO TURIZMA, 2013: *Strategija razvoja turizma Republike Hrvatske do 2020. godine*, Zagreb.
- MUZEJ HOLODOMOR, 2021: *About the Museum*, <https://holodomormuseum.org.ua/en/about-the-museum/> (8.2.2021.)
- MUZEJI RUSIJE, 2021a: *Memorijalno groblje*, <http://www.museum.ru/M173> (22.2.2021.)
- MUZEJI RUSIJE, 2021b: *Spomenik herojskim braniteljima Lenjingrada*, <http://www.museum.ru/M130> (22.2.2021.)
- NATIONAL MUSEUM CHORNOBYL, 2021: *About us*, <http://chornobylmuseum.kiev.ua/en/about-us/> (8.2.2021.)
- OFFICIAL WEBSITE OF THE REPUBLIC OF BELARUS, 2021a, *Brest Fortress*, <https://www.belarus.by/en/travel/belarus-life/brest-fortress> (8.2.2021.)
- OFFICIAL WEBSITE OF THE REPUBLIC OF BELARUS, 2021b: *Great Patriotic War Museum in Minsk*, <https://www.belarus.by/en/travel/military-history-tourism/great-patriotic-war-museum-minsk> (8.2.2021.)
- SOLOVKI MONASTYR, 2021: *Logor i zatvor Solovecki*, <http://solovki-monastyr.ru/abbey/soviet-period/slon/> (27.2.2021.)
- ST. PETERSBURG OFFICIAL CITY GUIDE, 2021: *Leningrad Hero City Obelisk*, <http://www.visit-petersburg.ru/en/showplace/194715/> (23.2.2021.)
- UNESCO, 2021: *Cultural and Historic Ensemble of the Solovetsky Islands*, <https://whc.unesco.org/en/list/632/> (27.2.2021.)
- WORLD TOURISM ORGANIZATION, 2018: *Tourism and culture synergies*, UNWTO, Madrid.
- WORLD TOURISM ORGANIZATION, 2020a: *International Tourism Highlights, 2020 Edition*, UNWTO, Madrid.
- WORLD TOURISM ORGANIZATION, 2020b: *Compendium of Tourism Statistics, Data 2014 – 2018, 2020 Edition*, UNWTO, Madrid.

PRIMLJENO: 19.3.2021.

PRIHVAĆENO: 2.11.2021.

Izv. prof. dr. sc. **NIKOLA VOJNOVIĆ**

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za interdisciplinarnu, talijanske i kulturološke studije, Ronjgova 1, 52100 Pula, e-mail: nvojnov@unipu.hr

BRUNA KURKA, studentica Diplomskog studija Kultura i turizam, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Fakultet za interdisciplinarnu, talijanske i kulturološke studije, Ronjgova 1, 52100 Pula, e-mail: bruna.kurka@student.unipu.hr